КЛЮЧОВА ТЕМА[1]
Стаття 8
Право дитини бути почутою в межах національних проваджень у сімейних справах

(Останнє оновлення: 31.08.2024)

Вступ

Незважаючи на те, що стаття 8 не містить прямих процесуальних вимог, дитина повинна бути достатнім чином залучена до процесу прийняття рішень щодо її сімейного та приватного життя. Загальні принципи, спершу викладені в рішеннях у справах *«Сахін проти Німеччини» (Sahin v. Germany)* [ВП], 2003, §§ 72-74 і *«Зоммерфельд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany)* [ВП], 2003, §§ 70 і 72, були розроблені для того, щоб надати дитині право висловлювати свою думку і бути почутою, з метою захисту її найкращих інтересів. Залежно від віку та рівня зрілості відповідної дитини, для суддів можуть вважатися достатніми опитування експертами та подальші звіти, посилання на які містяться в рішеннях суду. Що стосується дітей певного віку, Суд віддає перевагу особистому заслуховуванню їхніх показань національним суддею у межах проваджень, що зачіпають їхні права, передбачені статтею 8. Отже, практику Суду було включено до міжнародних та європейських стандартів, згідно з якими дітей більше не можна вважати власністю їхніх батьків.

Принципи, виведені з поточної судової практики

- У будь-якому судовому чи адміністративному провадженні стосовно прав дитини за статтею 8 Конвенції діти, здатні формулювати власні думки, мають достатньою мірою бути залучені до процесу прийняття рішення, їм повинна бути надана можливість бути почутими і висловити свою думку (*«М. і М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, 2015, § 181, *«С проти Хорватії» (C v. Croatia)*, 2020, § 78, а щодо відповідних міжнародних інструментів див. рішення у справах *«М.К. проти Греції» (M.K. v. Greece)*, 2018, §§ 91-92 і *«С проти Хорватії» (C. v. Croatia)*, 2020, § 76).
- Діти мають право висловлювати свою думку і бути почутими під час розгляду питань, що зачіпають їхні інтереси. Зокрема, в міру того, як діти дорослішають і з часом стають здатними формулювати власну думку щодо свого спілкування з батьками, суди повинні надавати дедалі більшого значення їхнім поглядам та почуттям, а також їхньому праву на повагу до приватного життя (*«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, 2016, § 72 з посиланням на відповідні міжнародні документи). Ситуація відрізняється для дітей молодшого віку, які поки що не можуть сформулювати або висловити свої бажання (*«Петров і Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, § 108; *«Невіш Каратау Пінту проти Португалії» (Neves Caratão Pinto v. Portugal)*, 2021, § 138; *«Кацікерос проти Греції» (Katsikeros v. Greece)*, 2022, § 59).

[1] Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.
Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

- Що стосується дітей молодшого віку, вкрай важливо, щоб суди спиралися на висновки експертів для здійснення об'єктивної оцінки (*«Невіш Каратау Пінту проти Португалії» (Neves Caratão Pinto v. Portugal)*, 2021, § 138), беручи до уваги всі наявні в їхньому розпорядженні докази, того, чи потрібно заохочувати або підтримувати спілкування з батьком (матір'ю) (*«Петров і Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, § 108, що потрібно відрізняти від поглядів інших суб'єктів, див. §§ 109-110). Суди повинні звертатися по експертні висновки щодо того, чи можна, враховуючи вік і рівень зрілості дітей молодшого віку, опитати їх у суді, у разі потреби за допомогою спеціаліста з дитячої психології (*«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, 2019, § 116; також див. рішення у справі *«Чинта проти Румунії» (Cînța v. Romania)*, 2020, §§ 53-54). Погляди дітей не завжди залишаються незмінними, і висловлювані ними заперечення, хоч їм і слід надавати належного значення, не завжди повинні переважати над інтересами батьків, особливо в питаннях регулярного спілкування з дитиною. Не можна надавати дітям безумовне право вето, не врахувавши інших факторів і не перевіривши всіх обставин для визначення найкращих інтересів дітей (*«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, 2019, § 115); такі інтереси зазвичай вимагають збереження зв'язків дитини з її сім'єю, крім випадків, коли це шкодить здоров'ю та розвитку дитини (*«Суур проти Естонії» (Suur v. Estonia)*, 2020, § 79). Якщо суд ухвалює своє рішення на основі думок дітей, котрі явно не здатні сформувати та сформулювати власну думку про те, чого вони хочуть — наприклад, через конфлікт лояльності і/або ізолюючий вплив на них одного з батьків — таке рішення суперечитиме статті 8 (*«К.Б. та інші проти Хорватії» (K.B. and Others v. Croatia)*, 2017, § 143 і вказані в ньому посилання на судову практику; див. нещодавнє рішення у справі *«Юришич проти Хорватії (№ 2)» (Jurišić v. Croatia (no. 2))*, 2022, § 44).
- У справах, у яких інтереси дитини вступають у конфлікт з інтересами її батьків, наприклад, у випадку заявника — дитини розлучених батьків, які вирішують питання щодо її опіки, може поставати питання про призначення спеціального опікуна *ad litem* для захисту інтересів заявника (*«С проти Хорватії» (C. v. Croatia)*, 2020, §§ 76-77, § 80).
- Враховуючи свободу розсуду, якою користуються національні органи влади, котрі мають більше можливостей, ніж Суд, національні суди можуть дійти розумного висновку про недоцільність заслуховування дитини особисто, з огляду на висновок експерта (*«Р.М. проти Латвії» (R.M. v. Latvia)*, 2021, § 117).
- Згідно з системою Гаазької конвенції думка дитини, яку було піддано міжнародному викраденню одним із батьків, чітко регламентується (*«Гайтані проти Швейцарії» (Gajtani v. Switzerland)*, 2014, §§ 106-114). Судова практика також містить посилання на Конвенцію ООН про права дитини та інші міжнародні інструменти (*«М.К. проти Греції» (M.K. v. Greece)*, 2018, §§ 90-93). Думка дитини може не переважати (*«С.Н. і М.Б.Н. проти Швейцарії» (S.N. and M.B.N. v. Switzerland)*, 2021, §§ 112-115 і вказані в цьому рішенні посилання на судову практику).

Варті уваги приклади

- *«Сахін проти Німеччини» (Sahin v. Germany)* [ВП], 2003, §§ 73-77 — доступ батька до дитини, народженої поза шлюбом;
- *«К. проти Фінляндії» (C. v. Finland)*, 2006, §§ 57-59 — національні суди надали визначального значення бажанням, висловленим дітьми під опікою;
- *«Плаза проти Польщі» (Płaza v. Poland)*, 2011 — право батька на спілкування з дитиною;

- *«А.Л. проти Польщі» (A.L. v. Poland)*, 2014, § 74 — позов щодо оскарження батьківства;
- *«Гайтані проти Швейцарії» (Gajtani v. Switzerland)*, 2014, §§ 110-111 — думку одинадцятирічної дитини не було враховано під час провадження про повернення згідно з положеннями Гаазької конвенції;
- *«М. і М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, 2015, §§ 168-172 і 181-187 — провадження з питань опіки;
- *«Манде проти Франції» (Mandet v. France)*, 2016 — зміна визнаного батьківства;
- *«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, 2016, §§ 72 і 74-84 — повернення дітей біологічному батькові проти їхньої волі;
- *«К.Б. та інші проти Хорватії» (K.B. and Others v. Croatia)*, 2017, рішучий та тривалий опір дітей спілкуванню з їхньою матір'ю;
- *«М.К. проти Греції» (M.K. v. Greece)*, 2018, § 74 — міжнародне викрадення дитини батьком (див. також рішення у справах *«Момусco і Вашингтон проти Франції» (Maumousseau and Washington v. France)*, 2007, §§ 79-80; *«Ван ден Берг і Ноа Саррі проти Нідерландів» (Van den Berg and Noa Sarrì v. the Netherlands)* (ухв.), 2010; *«Роу та інші проти Франції» (Raw and Others v. France)*, 2013, § 94);
- *«Петров і Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, §§ 108-112 — питання, пов'язане з розлученням та місцем проживання дитини (для порівняння див. рішення у справі *«Сахін» (Sahin)*);
- *«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, 2019, §§ 115-117 — родичі покійного чоловіка не допускали вдову до її дітей всупереч приписам судів, а пізніше її було свавільно позбавлено батьківських прав;
- *«Чинта проти Румунії» (Cînța v. Romania)*, 2020, §§ 53-54 — дитину було опитано суддею *in camera*, за відсутності експерта з психології з органу з захисту дітей, і з рішення суду було незрозуміло, якою мірою було враховано твердження дитини про негативну поведінку її батька;
- *«С проти Хорватії» (C. v. Croatia)*, 2020, §§ 78-81 — непризначення органами влади спеціального опікуна *ad litem* і ненадання заявнику (неповнолітньому) можливості бути почутим під час розгляду справи щодо опіки над ним;
- *«Суур проти Естонії» (Suur v. Estonia)*, 2020, §§ 87-89 і 97 — провадження з питання завершення спільної опіки заявника над дитиною та обмеження права на спілкування, під час якого було почуто неповнолітнього, призначено опікуна *ad litem*, а рішення національних судів ґрунтувалося на відповідних та достатніх підставах;
- *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, §§ 87-103 — кримінальні процесуальні норми права щодо свідчень дитини та розмежування свідків-дітей та дорослих у контексті сексуального насильства; посилання на міжнародні документи;
- *«Невіш Каратау Пінту проти Португалії» (Neves Caratão Pinto v. Portugal)*, 2021, § 138 — дітей молодшого віку не було почуто відповідно до пункту 1 статті 12 Конвенції ООН про права дитини, за відсутності експертного висновку (для порівняння, див. рішення у справі *«Р.М. проти Латвії» (R.M. v. Latvia)*, 2021, § 117 щодо дитини, яка пережила психологічну травму);
- *«С.Н. і М.Б.Н. проти Швейцарії» (S.N. and M.B.N. v. Switzerland)*, 2021, §§ 106 і 112-115 — думку дитини було почуто, проте не повністю враховано під час провадження щодо повернення згідно з положеннями Гаазької конвенції;

- *«К. і Р. проти Словенії» (Q. and R. v. Slovenia)*, 2022, § 100 — відмова національних судів почути дітей молодшого віку під час провадження з питань опіки, ініційованого дідусем і бабусею заявника;
- *«А. та інші проти Ісландії» (A. and Others v. Iceland)*, 2022, § 89 — той факт, що дітям не було надано можливості бути особисто почутими Верховним Судом, компенсувався новими документами, які було представлено у Верховному Суді як докази, включно з нещодавніми експертними висновками;
- *«П.Н. проти Чеської Республіки» (P.N. v. the Czech Republic)*, 2023, §§ 68-71 — думки дітей, висловленої перед нотаріусом у США, куди їх вивезла їхня мати без згоди їхнього батька, а не безпосередньо перед судом, який ухвалює рішення про місце проживання дітей, було достатньо за обставин справи (коли діти вперше висловили свою думку, їм було по 13 років);
- *«І.С. проти Греції» (I.S. v. Greece)*, 2023, § 94 — рішуча відмова дітей зустрітися з заявником не повинна тлумачитися як ефективне надання їм безумовного права вето без врахування будь-яких інших факторів.

Повторення загальних принципів та відповідних матеріалів міжнародного / європейського права

- *«К. проти Фінляндії» (C. v. Finland)*, 2006, §§ 52-54 і § 60;
- *«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, 2016, §§ 43-44 і §§ 72-80;
- *«М.К. проти Греції» (M.K. v. Greece)*, 2018, §§ 46-50 і §§ 74-92;
- *«Петров та Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, § 108;
- *«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, 2019, § 115;
- *«С проти Хорватії» (C v. Croatia)*, 2020, §§ 72-73;
- *«І.С. проти Греції» (I.S. v. Greece)*, 2023, § 94.

Суміжні питання

- Сімейна медіація: *«Ченгіз Килич проти Туреччини» (Cengiz Kılıç v. Turkey)*, 2011, § 133.

Додаткові посилання

Онлайн бази даних:

- Участь дітей (Child Participation) (Рада Європи)
- Theseus: база даних судової практики із захисту прав дитини

Інше:

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (стаття 10) (1996)
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (стаття 31.1.c.) (2007)
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010)
- Рекомендація CM/Rec(2012)2 Комітету міністрів державам-членам про участь дітей та молоді віком до 18 років (2012)
- Конвенція ООН про права дитини (стаття 12) (1989) — див. також Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини, посилання на які містяться в

рішеннях у справах *«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, §§ 135-136, і *«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, 2016, §§ 41-42

- Хартія основних прав Європейського союзу (стаття 24) (2000)

КЛЮЧОВІ ПОСИЛАННЯ ІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

- *«К. проти Фінляндії» (C. v. Finland)*, № 18249/02, 09 травня 2006 року (порушення статті 8 стосовно відмови заявникові в опіці над його дітьми; відсутність порушення статті 8 щодо стверджуваного незабезпечення достатньої можливості бачитися з дітьми);
- *«Момуссо і Вашингтон проти Франції» (Maumousseau and Washington v. France)*, № 39388/05, 06 грудня 2007 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Ван ден Берг і Ноа Саррі проти Нідерландів» (Van den Berg and Noa Sarrì v. the Netherlands)* (ухв.), № 7239/08, 02 листопада 2010 року (неприйнятно);
- *«Плаза проти Польщі» (Płaza v. Poland)*, № 18830/07, 25 січня 2011 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Роу та інші проти Франції» (Raw and Others v. France)*, № 10131/11, 07 березня 2013 року (порушення статті 8);
- *«А.Л. проти Польщі» (A.L. v. Poland)*, № 28609/08, 18 лютого 2014 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Гайтані проти Швейцарії» (Gajtani v. Switzerland)*, № 43730/07, 09 вересня 2014 року (відсутність порушення статті 8);
- *«М. і М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, № 10161/13, ЄСПЛ 2015 (витяги) (порушення статті 3 (процесуальний аспект) щодо першого заявника; відсутність порушення статті 3 (матеріально-правовий аспект) щодо першого заявника; відсутність порушення статті 8 щодо другого заявника; порушення статті 8 щодо першого заявника; порушення статті 8 щодо другого заявника);
- *«Манде проти Франції» (Mandet v. France)*, № 30955/12, 14 січня 2016 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, № 71776/12, 02 лютого 2016 року (порушення статті 8 щодо Н.Б., С.Б. і Л.Б.);
- *«К.Б. та інші проти Хорватії» (K.B. and Others v. Croatia)*, № 36216/13, 14 березня 2017 року (порушення статті 8);
- *«М.К. проти Греції» (M.K. v. Greece)*, № 51312/16, 01 лютого 2018 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Петров та Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, № 23608/16, 23 жовтня 2018 року (порушення статті 8);
- *«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, № 58724/14, 08 жовтня 2019 року (порушення статті 8);
- *«Чинта проти Румунії» (Cînța v. Romania)*, № 3891/19, § 53-54, 18 лютого 2020 року (порушення статті 8);
- *«С. проти Хорватії» (C. v. Croatia)*, № 80117/17, 08 жовтня 2020 року (порушення статті 8);
- *«Суур проти Естонії» (Suur v. Estonia)*, № 41736/18, 20 жовтня 2020 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, № 22597, 22 червня 2021 року (порушення статей 3 та 8);
- *«Невіш Каратау Пінту проти Португалії» (Neves Caratão Pinto v. Portugal)*, № 28443/19, 13 липня 2021 року (порушення статті 8);

- *«С.Н. і М.Б.Н. проти Швейцарії» (S.N. and M.B.N. v. Switzerland)*, № 12937/20, 23 листопада 2021 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Р.М. проти Латвії» (R.M. v. Latvia)*, № 53487/13, 09 грудня 2021 року (відсутність порушення статті 8);
- *«К. і Р. проти Словенії» (Q. and R. v. Slovenia)*, № 19938/20, 08 лютого 2022 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Юришич проти Хорватії (№ 2)» (Jurišić v. Croatia (no. 2))*, № 8000/21, 07 липня 2022 року (відсутність порушення статті 8);
- *«Кацікерос проти Греції» (Katsikeros v. Greece)*, № 2303/19, 21 липня 2022 року (відсутність порушення статті 8);
- *«А. та інші проти Ісландії» (A. and Others v. Iceland)*, № 25133/20, 15 листопада 2022 року (відсутність порушення статті 8);
- *«І.С. проти Греції» (I.S. v. Greece)*, № 19165/20, 23 травня 2023 року (порушення статті 8);
- *«П.Н. проти Чеської Республіки» (P.N. v. the Czech Republic)*, № 44684/14, 08 червня 2023 року (відсутність порушення статті 8).